

jobb két deklarált nemzetisége közül melyiket tekinti elsődlegesnek, és melyiket másodlagosnak.

A két népszámlálás reprezentatív mintájára támaszkodva bemutatuk, hogy, amennyiben csak az elsődleges nemzetiséget vesszük figyelembe, az elmúlt húsz évben lényegesen mérsékeltebb növekedésről beszélhetünk, számos nemzetiség lélekszáma esetében viszont csökkenés következett be, ami arra utal, hogy Magyarországon valójában nem tekinthető reális folyamatnak a nemzetiségi/etnikai újraéledés. Az elemzést azonban megnehezítette, hogy 2011-ben jelentősen megnőtt azoknak az aránya, akik nem kívántak válaszolni a nemzetiségi kötetű kérdésekre. Ebben számtalan indok játszhatott közre, és további vizsgálatok lennének szükségesek annak megállapítására, hogy ezek mely nemzetiséggel azonosulnak, ha azonosulnak egyáltalán valamelyikkel. Összességében a rendelkezésünkre álló információk alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a legutóbbi népszámláláson a nemzetiségek jelentősen magasabb aránya valószínűleg nem független a népszámlálás módszertanától, de minden bizonnyal jelentős hatást gyakoroltak a népszámlálást megelőző, a nemzetiségi, illetve kettős identitás deklarálására ösztönző kampányok is. A két tényező hatása azonban további vizsgálatok nélkül nem különíthető el.

Ugyanakkor az anyanyelvvél és a családi, baráti körben történő nyelvhasználattal összevetve, megállapíthatjuk, hogy azoknak, akik a népszámlálás során azonosultak valamely nemzetiséggel, mindössze egy többé-kevésbé kis része az, aki a nemzetiségi nyelvet anyanyelvének tekinti, és ennél kisebb része, aki használja azt a mindennapokban, és ezáltal részt vesz az adott nemzetiség etnolingvisztikai reprodukciójában. E nyelvhasználati tények is valójában az etnikai revival tézisének cáfolják, azaz 20 éves perspektívában nem jelenthetjük ki azt, hogy erősödött volna a nemzetiségi száma és aránya. Igaz, az új, 2011. évi módszertan lehetővé tette a többes nemzetiségi identitás megragadását, amely sok szempontból közelebb visz a valós folyamatok megértéséhez.

MAGYAR-SZLÁV NYELVI KONTAKTUSOK

Cserniczkó István

Szeparatizmus vagy valami más?

A kárpátaljai szláv regionális nyelvvaltozatok gazdasági értéke

Ruszin vagy ukrán?

A független Ukrajna 1991 óta számon tartott történetének legnagyobb válságát éli: 2013 késő őszen halálos áldozatokkal járó zavargások törtek ki Kijevben; 2014 tavaszán Oroszország bekebelezte a Krím-félszigetet; április óta pedig kisebb-nagyobb megszakításokkal folyik a hivatalosan ATO-nak, azaz „antiterrorista operáció”-nak¹ aposztrofált háború Donyeck és Luhanszk megyében. A feszült politikai helyzetben a szeparatizmus minden vélt vagy valós megnyilvánulására érzékenyen és indulatosan reagál az ukrán politikum és a sajtó. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a regionális sajátosságok értéként kezelése nem feltétlenül veszélyezteti az ország területi integritását.

A háborús eseményektől szerencsére távoli Kárpátalja sajátos helyet foglal el az egymástól jelentősen különböző történelmi, gazdasági és kulturális fejlődésen átesett, eltérő felekezeti, etnikai és nyelvi összetételű lakossággal rendelkező régiókból a Szovjetunió keretein belül összetákolta, egymástól számtalan szempontból kisebb-nagyobb szakadékokkal elváló Ukrajnán belül.²

¹ АТО: антитерористична операція.

² Karácsonyi Dávid – Kocsis Károly – Kovály Katalin – Molnár József – Póti László: East-West dichotomy and political conflict in Ukraine – Was Huntington right? *Hungarian*

A ma Kárpátaljaként ismert régió a 20. század során több különböző államhoz tartozott.³ A vidék lakosságának abszolút többségét a 18. századtól kezdve a szláv népesség teszi ki.⁴ Máig vitatott azonban ennek a szláv közösségnek az etnikai és nyelvi hovatartozása.

A 19. század dereka, de főként vége óta három irányzat vetélkedik egymással az itt élő szlávok körében: a ruszofil (nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil. Az első szerint a mai Kárpátalja területén élő szlávok a pánszláv eszmerendszer alapján a nagyorosz néphez tartoznak, és az orosz nyelvet kellene használniuk irodalmi nyelvként (sztenderd funkciókban). A második álláspont képviselőinek meggyőződése, hogy a Kárpát-medencébe a mai Nyugat-Ukrajna területéről érkező népesség az ukránság része, s nyelvük az ukrán egyik nyelvjárása. A harmadik hívei úgy vélik, a ruszinok a Kárpát-medencében sajátos kultúrát és nyelvet hoztak létre, és identitásuk is eltér az ukrántól, a ruszinok különálló nyelvvél és azonosságtudattal rendelkező nép.⁵

A mai ukránok körében csupán a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az *ukrán* [український] etnonima használata a korábbi *ruszin* [руський] vagy *orosz* [русский], illetve *kisorosz* [малорос] stb. helyett. Egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták.⁶ Yekelchyk⁷ szerint az ukrán

Geographical Bulletin 63/2. 99–134.

³ Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek: nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat Kiadó: Budapest, 2013.

⁴ Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geograpy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Geographical research Institute and Minority Studies Programme: Budapest, 1998. 83–86.; Kocsis Károly – Tátrai Patrik eds.: *Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area*. HAS RCAES Geographical Institute: Budapest, 2013.

⁵ Bővebben lásd: Cserniczkó i.m.

⁶ Магочій Павло Роберт: *Історія України*. Критика: Київ, 2007. 377.; ugyanő: *Україна. Історія її земель та народів*. Видавництво В. Падеяка: Ужгород, 2012. 427.; Нагорна Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України: Київ, 2008. 154–155.

⁷ Екельчик Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Издательство «К.И.С.»: Киев, 2010. 64., 94–95.

identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a *kisorosz*, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a *ruszin* azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak sokára vált dominánssá. Az *ukrán* [український] néprév a 19. században kezdett széles körben elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még sokáig használatos a *rusький* [ruszin] etnonima.⁸

Az önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nyelv „*ukrán nyelv*”-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [руська мова], *kisorosz nyelv* [малоросська мова] megnevezést váltotta fel. A 19. század derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence peremén élő keleti szlávoknak a (nagy)orosztól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identításra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus. A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket.

A mai Kárpátalja területén egykor osztozó államok álláspontja a régió szláv népességének hovatartozásával kapcsolatban mindig a politikai érdekeknek megfelelően alakult. A kiegyezés utáni Magyarország az oroszról különálló nyelvként kezelte az ukránt, s nem tekintette a galíciai változatoktól külön nyelvnek a magyarországi ruszint. Csehszlovákia is a galíciai ukrán nyelvváltozatok folytatásaiként kezelte Podkarpatszka Rusz szláv nyelvjárásait. 1939 és 1944 között Magyarország a ruszin nép és nyelv önállósága mellett tette le a voksát. A Szovjetunió egyértelműen tagadta a ruszin nép és nyelv létét.⁹ Kárpátalja nyelvi helyzete kapcsán ma sem kerülhető meg a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése.¹⁰

⁸ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem: Basel–Budapest, 1996. 58.; Шевельов Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Сучасність: Київ, 1987. 51.

⁹ Lásd: Cserniczkó i.m.

¹⁰ Lásd pl. Paul Robert Magocsi: *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. Minority Rights Group International Report: London, 1993.; Tom Trier:

Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait egyértelműen az ukrán nyelvjárásának tekinti.¹¹ Vannak olyan kutatók, akik a ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak,¹² törekvéseiket Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak,¹³ a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik.¹⁴ Mások azt hangsúlyozzák, hogy a

Inter-Ethnic Relations in Transcarpathian Ukraine. ECMI Report # 4. European Centre for Minority Issues: Uzhhorod, 1999.; Judy Butt: Transcarpathia: Peripheral Region at the 'Centre of Europe'. *Regional & Federal Studies* 12 (2002)/2. 155–177.; Jennifer Dickinson: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* 201 (2010). 53–78.; Taras Kuzio: The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII (2005). 1–15.; Hugo Lane: Rusyns and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29 (2001). 689–696. stb.

¹¹ Lásd pl.: Чучка Павло: Русинська мова. In: Русанівський В., Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія.* Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ, 2000. 526–527.; Німчук Василь: 2000. Закарпатський говір. In: Русанівський В., Тараненко О. ред. *Українська мова. Енциклопедія.* Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана: Київ, 2000. 174–176.; Савойська Світлана: *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації.* ВЦ „Просвіта”: Київ, 2011. 285–286.

¹² Pl. Панчук Май: Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (1995): 116–123.; Майборода Олександр: *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму.* НаУКМА: Київ, 1999.; Мишанич Олекса: *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму.* Обереги: Київ, 1999.; Балєга Юрій: *Політичне русинство і будівництво української держави.* Гражда: Ужгород, 2003.; uguanb: *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті.* Гражда: Ужгород, 2010.; Мушинка Микола: *Політичне русинство на сучасному етапі. Персонал 1* (2010): 101–109.; Піпаш Володимир: *Політичний підтекст русинського питання. Регіоналістика 1* (2011): 36–38.

¹³ Pl. Мишанич i.m.; Mihajlo Zan: Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: Fedinec Csilla és Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra.* Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete: Budapest, 2010. 441–448.; Зан Михайло: Етнічні процеси на Закарпатті. In: М. Вереш та Ч. Фединець ред. *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. Поліграфцентр „Ліра”:* Ужгород, 2010. 504–513.; Шевчук Г. – Трач Н.: *Мовна політика після помаранчевої революції. Магістеріум 37* (2009). 101.; Савойська i.m. 291.

¹⁴ Pl. Євтух В. – Трощинський В. – Галушко К.: *Етносоціологія: терміни та поняття.* Видавництво УАННП „Фенікс”: Київ, 2003. 92.; Нагорна i.m. 310;

ruszin identitásnak sem etnikai, sem néprajzi, sem nyelvi alapja nincs.¹⁵ Olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a ruszin mozgalom mögött az egykori szovjet KGB-t látja,¹⁶ illetve az Egyesült Államok, Oroszország, Magyarország és Szlovákia összeesküvő politikáját fedezi fel.¹⁷ Akadnak olyan elemzők is, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát,¹⁸ vagy pedig a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként.¹⁹ Sokan potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást.²⁰

A 2001. évi népszámlálás alkalmával Kárpátalján 10 090 fő (a megye összlakosságának 0,80%-a, a kárpátaljai ukrán nemzetiségűek 0,99%-a) vallotta magát ruszin nemzetiségűnek, és közülük 6724 (66,6%) a ruszint tekintette anyanyelvének.²¹ Ez az adat azonban nem mérvadó, mert a választható nemzetiségek között nem szerepelt a „ruszin”, ami nyilvánvalóan befolyásol(hat)ta a válaszadókat. A magukat ruszin nem-

Марчук Наталія: Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5 (2011): 129–136.

¹⁵ Az akadémiai ukrán nyelvészek mellett pl. Майборода Олександр – Шульга Микола – Горбатенко Володимир – Ажнюк Борис – Нагорна Лариса – Шаповал Юрій – Котигоренко Віктор – Панчук Май – Перевезій Віталій ред.: *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом.* Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України: Київ, 2008.; Марчук i.m.

¹⁶ Pl. Балєга Юрій: *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті.* Гражда: Ужгород, 2010. 136.

¹⁷ Балєга i.m. 139; Савойська i.m. 289.

¹⁸ Pl. Raymond A. Smith: Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. *Harvard Ukrainian Studies* Vol. XXI (Number 1–2 1997): 141–160.

¹⁹ Pl. Майборода i.m.

²⁰ Панчук i.m.; Нагорна i.m. 310; Нагорна Лариса: *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань.* Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України: Київ, 2011. 230; Савойська i.m. 285–300.

²¹ Ільтьо І. В. ред.: *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень).* Закарпатське обласне управління статистики: Ужгород, 2003.; Kuzio i.m.

zetiségűnek vallókat a statisztikákban az ukránok között, az ukrán nép egyik néprajzi csoportjaként tartják számon.

A kárpátaljai ruszin irodalmi nyelv kodifikációja ennek ellenére folyamatban van.²² Ezt azonban „megnehezíti mind Ukrajna meghatározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom félelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya”.²³ Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat; a politikai intolerancia is akadályozó tényező, valamint a regionális kultúra megjelenítéséhez szükséges feltételek is hiányoznak a ruszin mozgalom képviselői szerint. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai” – vélik.²⁴

A 2012-ben megszavazott ukrainai nyelvtörvény²⁵ önálló nyelvként ismeri el a ruszint.²⁶ Ám ez sokak szerint nem az ukrán nemzeti elitnek a ruszin kérdéshez fűződő viszonya megváltozását jelzi, hanem a 2014 elején elűzött elnök, Viktor Janukovics mögött álló, oroszpártinak tekintett politikai erőknek azt a szándékát, amely gyengíteni szeretné az ukrán befolyást az ország legnyugatibb régiójában.

²² A ruszin nyelvnek Szlovákiában (az Eperjes környéki nyelvjárások alapján), Lengyelországban (a lemko változatokra alapozva) és Szerbiában (bács-szerémi változat) már van kodifikált sztenderd változata. A kárpátaljai kodifikáció helyzetéről lásd: <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/tudomany/28292-torvenybe-foglaljak-a-ruszin-nyelvet-karpataljan>

²³ Капраль Михаил – Поп Иван: Язык подкарпаторусинский. In: Поп, Иван: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Издательство В. Падяка: Ужгород, 2001. 429.

²⁴ Уо.

²⁵ Закон України „Про засади державної мовної політики”.

²⁶ Lásd Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2014, 4.; Товт Михаил – Черничко Степан: *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина»: Киев, 2013, 22.

A régió szláv nyelvváltozatai és a turizmus

A népszerű útikönyveket megjelentető Lonely Planet kiadó így reklámozza Kárpátalját a honlapján: „[it is] a melting pot of Hungarian, Slovak, Ukrainian and Roma cultures and has a fascinating social mix. It's also the home of Ukraine's best red wines and most impenetrable dialects (locals claim to speak Transcarpathian)”.²⁷ Kárpátalja nyelvi és kulturális sokszínűsége mellett az „áthatolhatatlan nyelvjárások” kiemelése azt is jelzi: a helyi nyelvváltozatok turistacsalogató árucikké váltak.

Kárpátalja iparilag fejletlen vidék, a jellemzően hegyvidéki környezet miatt kevés a művelhető földterület is. Ebből adódóan a munkahely is kevés. Egyre többen látnak azonban kitorési pontot a turizmusban. Az infrastruktúráisan erősen elmaradott Kárpátaljának valami erősen sajátosat kell kínálnia a turistákért folytatott versenyben. És ez a regionális érték lehet a régió jellegzetes, sok különböző elemből építkező etnikai, kulturális és nyelvi sokszínűsége.

A turistákat alapvetően két irányból várja Kárpátalja: Ukrajna belső területeiről és Magyarországról. Ukrajnából télen a Kárpátok sípályái, nyáron a hegyek természeti szépségei, illetve a termálfürdők vonzzák az utazókat. Magyarországról elsősorban a régió magyar vonatkozású történelmi emlékhelyei miatt utaznak ide sokan.

Az ukrainai és a magyarországi turistákat a természeti és kulturális látnivalók mellett egyre jobban szervezett programokkal várják. Ukránul, oroszul és magyarul működő turisztikai információs hálózatot építettek ki a kárpátaljai városokban. 2014-re kétnyelvű (ukrán–magyar) fesztiválprogramot adtak ki. A hó hiánya miatt turisztikai holtszezonnak számító februárban az éttermek kínálatával, a magyar konyha kedvezményes kóstolásával csábították a turistákat Kárpátaljára.

A hagyományos magyar, ruszin, ukrán, szlovák, román, sváb és zsidó konyha ötvözéséből kialakult gasztronómiai ínycségeket kínáló éttermek gyakran ukrán–magyar kétnyelvű étlapjainak egyes részeit azonban néha a

²⁷ *Introducing Transcarpathia*. www.lonelyplanet.com/ukraine/transcarpathia. Utolsó letöltés: 2014.09.04. Köszönöm Petteri Laihonen kollégámnak, hogy felhívta erre a figyelmemet.

sztenderd ukrán beszélő számára le kell fordítani. Az alábbi fotón például egy beregszászi étterem kínálja ukrán és magyar nyelven ételeit. A magyarul nem tudó sztenderd ukrán beszélő számára a *Бограч угор(ський)* [bográcsgulyás], *Боб-гуляш угор(ський)* [babgulyás], *Перкельт* [pörkölt], *Цигань-печене* [cigánypecsenye] szavakat bizonyosan el kell magyarázni, az ukrán konyhához szokott vendégek ezeket az ételeket nem ismerik.²⁸

1. fotó. Egy beregszászi étterem kínálata: a sztenderd beszélőknek fordítani kell

A gasztronómiában rejlő kulturális, gazdasági és nyelvi erőforrást használja ki az a szakácskönyv is, amely egy szűk régió népi ételeit népszerűsíti.²⁹ A mai Nagyszőlősi járás (az egykori Ugocsa vármegye) fogásait bemutató kötet humoros formában ad közre közel 50 receptet. A kiadvány egyik sajátossága, hogy az ételek elkészítésének módja és a hozzávalók felsorolása a baloldali hasábon a helyi nyelvjárásban (ruszinul?), a jobb oldaliban pedig sztenderd ukránul szerepel. A szakácskönyv másik érdekessége, hogy az ajánlott ételek között számos olyan is megtalálható, amely a Kárpátalját, az itteni színes kultúrát nem ismerők számára ismeretlen. Az elkészítésre ajánlottak között hagyományosan ukrán, magyar,

²⁸ Ugyanígy értetlenül nézi az ukránul vagy oroszul nem értő sztenderd magyar beszélő azt a magyar nyelvű étlapot, amelyen például *pelmenyi* [hússal töltött derelye], *szoljánka* [többféle húsból készített leves], *csebureki* [zsírban vagy olajban kisütött kelt tésztaféle] szerepel.

²⁹ Тиво́дор Ольга – Гал Святослав – Нодь Михайло – Крукевич Ювій – Царик Михайло – Чухран Михайло: *Фіноміаг по-севтошськи. Народна кухня Виноградівщини*. «ТІМРАНІ»: Ужгород, 2013.

román, zsidó és szlovák ételnek tekintett fogás is található. A sztenderd ukrán beszélő számára már több étel megnevezése is értelmezhetetlen körülírás, magyarázat nélkül; például azért, mert a helyi szlávok a magyarból kölcsönzött szóval nevezik meg: *гуляш-левеш* (gulyásleves), *крупли* (krumpli, azaz burgonya), *гурка* (hurka) stb.

A gasztronómiai jellegzetességek, illetve a turizmus természetesen meghozta azokat a termékeket is, amelyeket a Kárpátaljára látogató turistáknak kínálnak. Ilyen például a magyar és (az etnikumtól függetlenül minden kárpátaljai) konyhában alapfűszernek tekintett, ám a Kárpátok keleti oldalán élő ukrán háziasszonyok által alig ismert pirospaprika (2. fotó).

2. fotó. Magyar paprikaként hirdetett fűszerpaprika, magyar nemzeti színekkel díszített csomagolásban

A turizmus révén előtérbe került helyi értékek által egyre nagyobb presztízse lesz a helyi nyelvjárásoknak is. Akár az ukrán sztenderd mint tetőnyelv(változat)³⁰ alá tartozó területi dialektusoknak tekint-

³⁰ Németül *Dachlos*, *Dachsprache*, angolul *roofless dialects*. Lásd Peter Trudgill: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh University Press: Edinburgh, 2003. 113–114. Olyan autonóm nyelvváltozat, mely a dialektuskontinuum egy részének heteronóm dialektusait egy nyelvbe egyesíti.

jük a kárpátaljai őslakos szlávok változatait, akár önálló Ausbau-nyelvnek³¹ (az ukrántól különböző ruszinnak), az tény, hogy egyre gyakrabban lehet találkozni a nyilvános térben regionális elemeket tartalmazó, nem-sztenderd ukrán feliratokkal, kiírásokkal (3. fotó). Ilyen például a megyeszékhely, Ungvár elővárosában található, helyi nyelvjárási szöveget tartalmazó *Деця у нотаря* [Egy deci (vodka) a nótáriusnál] étterem cégtáblája. A népszerű, az országos ukrán és orosz nyelvű sajtóban is többször bemutatott³² étterem megnevezése sztenderd ukránul *Сто грам у нотаря* volna.

3. fotó. Egy nem-sztenderd ukrán felirat Kárpátalján; a sztenderd ukrán szöveg ez volna: *Файна крамниця*

³¹ Az Ausbau-nyelv olyan nyelv(változat), amely elsősorban nem más nyelvektől való távolsága, hanem sokkal inkább történelmi, társadalmi, kulturális és politikai jellemzői miatt számít nyelvnek, és nem más nyelv nyelvjárásnak. Ezzel szemben az Abstand-nyelv olyan nyelv, amely önmagában is inkább nyelvnek számít, mintsem dialektusnak, mivel nyelvi jellegzetességeit tekintve minden más nyelvtől jelentősen eltér. A nyelvi távolság e változat és más nyelvek között olyan mértékű, hogy – az Ausbau-nyelvektől eltérően – nyelv mivolta nehezen vitatható. Lásd pl. Trudgill i.m. 11–12.

³² Lásd pl.: <http://korrespondent.net/ukraine/community/3389661-korrespondent-deputat-uzhhorodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta>

A politikai életben, a tudományos diskurzusban az 1980-as évek végétől van jelen (ismét) a ruszin mozgalom Kárpátalján. A helyi, regionális írásbeliség azonban csak az utóbbi években kezd megjelenni a nyilvános térben, például a 3. fotóhoz hasonló alkalmi kiírásokon vagy a bemutatott szakácskönyvhöz hasonló kiadványok lapjain.

A regionális változatok a magas kultúrában

A magas kultúrában is helyet követel magának ez a jellegzetes dialektus. Az egyik legismertebb kárpátaljai irodalmár, Petro Midianka szépirodalmi műveinek nagy részében jelen vannak a helyi nyelv(járás) elemei, ám ő azt vallja: ukránul publikál. 2012-ben elnyerte a legrangosabb ukrainai szépirodalmi díjat (Tarasz Sevcenko Nemzeti Irodalmi Díj) a kárpátaljai nyelvjárásban publikált *Лугма в небо* [Létra az égbe]³³ című verseskötetéért. Volodymyr Fedynyšynec' a kárpátaljai ruszin politikai mozgalom egyik aktív tagja, magát ruszinnak vallja, a ruszin sztenderd kodifikálásról is publikált tanulmányt,³⁴ ám szépirodalmi műveit az ukrán sztenderdben jelenti meg. Jurij Csoóri szintén ruszinként identifikálja magát, *Словарь русинського языка* [A ruszin nyelv szótára] címmel kodifikációs célú, eddig publikálatlan ruszin szótárt dolgozott ki. Szépirodalmi műveinek egy részét a sztenderd ukrán változatban publikálja, más munkáiban azonban a helyi dialektusokat is használja.

A helyi, sok nyelvet, kultúrát ötvöző sajátos világot értékékként megjelenítő projekt az eddig három részben megjelent, a Youtube videómegosztó portálon közzé tett animációs sorozat is, amely *Наша фашма*³⁵ [A mi fajtánk] címmel humorosan jeleníti meg Kárpátalja etnikai, kultu-

³³ A címben szereplő *лугма* szintén a sztenderd ukránból hiányzó regionális nyelvi elem.

³⁴ Pl. Volodymyr Fedynyšynec': Végigmenni a megkezdett úton. A kárpát-ruszin irodalmi nyelv megteremtésének gondolata. *Pánsíp* VI (1996)/1. 18–19.

³⁵ A címben szereplő *фашма* szintén a kárpátaljai nyelvjárások sajátossága, a sztenderd ukránban nem használatos.

rális és nyelvi sokszínűségét. A 11:51 perces első³⁶, a 17:46 perces második³⁷ és a 16:45 perc hosszúságú harmadik³⁸ rész gyakran helyi szláv nyelvváltozatban (vagy ruszinul?) beszélő hősei által megélt kalandok során számos kárpátaljai topossal találkozhatunk: a cigarettacsempészszel, a kolduló romával, az ukránul rosszul beszélő magyarral, a sztenderd ukránul vagy oroszul affektálva beszélő turistával, a bográcsgulyással és a pirospaprikával. A fentiek fényében az sem lehet véletlen, hogy az első rész a „Welcome to Закарпаття” címet viseli.

A fenti sorba illeszkedik a *Рокаш*³⁹ [Rakás] zenekar üzleti fogása is. A helyi népzenei motívumokra építő dallamokat játszó együttes szövegei a helyi nyelvváltozatban szólnak meg. Egyik legújabb lemezükhöz csatolva dalaik szövegét is megjelentették, melyekhez a sztenderd beszélő számára ismeretlen kárpátaljai szavak jegyzékét is mellékeltek.⁴⁰

A *Деця у нотаря* nevű étterem tulajdonosának, Pavlo Csucsának a példája arra világít rá, hogy a helyi értékek felfedezése és előtérbe helyezése nem a ruszin szeparatizmus előretörésének jele, sokkal inkább marketingfogásról, a regionális nyelvváltozatok konvertálható erőforrásként való használatáról van szó. A *Корреспондент* című országos lapban⁴¹ és annak online változatában,⁴² valamint egy kárpátaljai hírportálon⁴³ is megjelent riportban Csucska ki is jelenti: az a célja, hogy „Kárpátalja nemzetiségi sokszínűsége turisztikai márka legyen, ne geopolitikai probléma”. Csucska két olyan kötetet is megjelentetett az elmúlt

³⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=ajFKJq-XoPg>

³⁷ https://www.youtube.com/watch?v=wJYQZEUim1U&feature=player_embedded

³⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=MyCsiH2JkM4>

³⁹ A *рокаш* (magyar eredetű kölcsön) szó szintén a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárási elemek.

⁴⁰ Lásd itt: <http://zik.ua/ua/news/2013/01/14/388183>.

⁴¹ 2014. július 4., 26. szám.

⁴² <http://korrespondent.net/ukraine/comunity/3389661-korrespondent-deputat-uzh-horodskoho-horsoveta-sostavyl-slovar-separatysta>

⁴³ <http://zakarpatty.net.ua/News/126101-Na-Zakarpatti-separatyzmu-nemaie-mist-sevi-zhyteli-vzhe-davno-u-ievrospilnoti-%E2%80%93Pavlo-Chuchka>

években,⁴⁴ amelyekben helyi nyelvjárásban közöl gúnyverseket, kisebb humoros költeményeket, és szövegeit sztenderd ukrán szómagyarázatokkal is ellátja. Egyik kötetében határozottan állást foglal a *ruszin versus ukrán* polémiában is: szerinte a Kárpátalján beszélt és (többek között általa) írásban is használt szláv nyelvváltozatok az ukrán nyelv részei, és a sztenderd ukrántól, illetve az ukrán nyelv más területi változataitól való eltérései semmiképp sem indokolják, hogy különálló (ruszin) nyelvről beszéljünk.⁴⁵

A helyi nyelvváltozatok elemei a világhálón

A regionális dialektus turisztikai vonzerejét, marketingerejét bizonyítja nem csupán a Lonely Planet honlapja, hanem az is, hogy ma már számos ukrán internetes portál közöl „kárpátaljai (ukrán–ukrán) szótárt”.⁴⁶ A Kárpátalját turisztikai céllal bemutató reprezentatív összefoglaló honlap⁴⁷ is tartalmaz egy külön egységet, ahol elérhető egy „kárpátaljai szótár”.⁴⁸ Két orosz nyelvű, az ukrán fiatalok körében is népszerű közösségi portál, az *Однокласники* és a *В контакте* oldalain is található a kárpátaljai szláv nyelvhasználat specifikus elemeit bemutató oldalt (4. fotó).⁴⁹ Mindez arra utal, hogy a hagyományosan a falusi, idősebb kor-

⁴⁴ Чучка Павло: *Вичурки по-баранинські. Закарпатська застільна книга у 2-х томах (том перший і останній)*. Патент: Баранинці–Ужгород, 1992; ugyanő: *Деця у нотаря. Закарпатська читанка для тверезих і п'яних у 2-х томах (том перший і останній)*. Мистецька лінія: Ужгород, 2002.

⁴⁵ Чучка Павло: *Вичурки по-баранинські. Закарпатська застільна книга у 2-х томах (том перший і останній)*. Патент: Баранинці–Ужгород, 1992, 117–119.

⁴⁶ Néhány ilyen szójegyzék elérhető pl. itt: <http://words.eugene-home.kiev.ua/>; <http://eldorado-tour.com.ua/news.html?id=19>; <http://h.ua/story/42421/>; <http://svkarpaty.com.ua/ua/korisna-informatsiya/slovník-zakarpatskikh-sliv.html>; <http://www.transatlant.com.ua/index.php?what=dictionary>; <http://ua-reporter.com/uk/node/77283> stb.

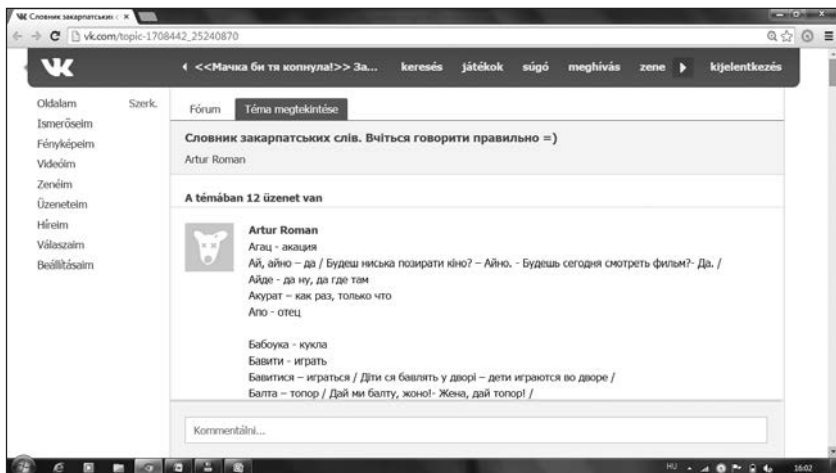
⁴⁷ <http://www.kolyba.org.ua/>

⁴⁸ <http://www.kolyba.org.ua/zakarpatskij-slovník>

⁴⁹ http://vk.com/topic-1708442_25240870, illetve <http://www.odnoklassniki.ru/group/52013927039069>

osztályhoz kötődő regionális nyelvi elemek a 21. századi kommunikációs térben is jelen vannak.

4. fotó. „Kárpátaljai” ukrán–orosz szótár a В контакте közösségi portálon⁵⁰

Összefoglalás

A fenti példák alapján úgy tűnik, hogy az időzónák, írásrendszerek, kultúrák, vallások, etnikumok és nyelvek találkozásának ötvözéséből összegyúrt, történelmi hagyományok nélkül fokozatosan formálódóban lévő Kárpátalja-tudat nem politikai identitás, nem szeparatista mozgalom. Sokkal inkább a régió helyi színeit erőforrásnak tekintő törekvés.

Kárpátalja területének csaknem kétharmada hegyvidék. A régió ipara fejletlen, kevés a mezőgazdaságilag művelhető földterület. A vidék gazdasága számára a turizmus kitörési pont lehet. A Kárpátok télen a síelésre, nyáron túrázásra nyújtanak lehetőséget, a deli, síkvidéki területeken sorra jönnek létre a kisebb-nagyobb termálvizes fürdők. Az Európai Unió négy tagállamának (Lengyelország, Szlovákia, Magyarország és Románia) közvetlen közelsége, az itt élő nemzetiségek kultu-

rális emlékei egzotikussá teszik a vidéket az Ukrajna belső vidékeiről érkező turisták számára éppúgy, mint a Magyarországról ide látogató, elsősorban a magyar történelmi emlékeket keresők számára. A régió turisztikai vonzerejének növelésében jelentős szerep jut a helyi értékek felmutatásának. Ezek között a regionális sajátosságok között a polietnikus környezet hatását mutató helyi konyha, a tiszta természeti környezet, a romantikus hegyvidék és a kényelmes termálfürdők mellett ott van a sztenderd ukrántól és a szomszédos ukrán nyelvjárásoktól, valamint a szomszédos szláv és nem szláv nyelvektől egyaránt eltérő, magyar, lengyel, szlovák, román, német, orosz és jiddis nyelvi elemeket tartalmazó helyi szláv dialektus is. Miután 2014 márciusában Ukrajna gyakorlatilag elveszítette legkedveltebb nyári üdülőhelyét, a Krím-félszigetet, Kárpátalja turisztikai vonzereje tovább növekszik. Akár az ukrán sztenderd dialektus alá tartozónak, akár az ukrántól különálló ruszin nyelvnek tekintjük ezeket a nyelvváltozatokat, a regionális értékek felértékelődésével ezek presztízse is egyre nagyobb lehet. Azzal pedig, hogy egyre gyakrabban találkozhatunk a regionális nyelvi elemekkel a nyilvános térben látható feliratokon, a szépirodalomban, a könnyűzenében, az internetes portálokon, a helyi nyelvváltozatok funkcióbővülése megy végbe: megfigyelhetjük, hogyan terjednek a rendszerint a régmúlttal és a vidékies étellel asszociálódó tradicionális nyelvváltozatok a fiatalok által jól ismert modern kommunikációs térben.

A globalizáció, az egységesítő sztenderdizáció körülményei közepette a regionális nyelvi értékek nem csupán a regionális identitás részei lehetnek tehát, hanem – amint erre Kárpátalja és az itt élő szláv nyelvváltozatok példája rámutat – gazdasági jelentőséggel is bírnak. A multinacionális vállalatok, a globálisan bejegyzett kereskedelmi termékek, kulturális brendek univerzális fogyasztásában érdekelt globális marketinggel szemben a helyi közösségek lassan elkezdik felfedezni az egyre növekvő ágazattá váló turizmus számára is vonzó regionális és lokális jegyeket. A turisták többsége – miközben nem szeretne lemondani a globalizáció előnyeiről – egyre nagyobb számban mutat érdeklődést az „egzotikus” élmények iránt. Ezek az általános tendenciák jótékony hatással lehetnek a kisebbségi nyelvekre éppúgy, mint a regionális nyelvváltozatokra, hiszen általuk a regionális kultúra és közösség „egzotikus”

⁵⁰ http://vk.com/topic-1708442_25240870

megkülönböztető jegyei azonosítható, illetve anyagiakban is kifejezhető erőforrássá konvertálhatók.

Akár az ukrán nyelvjárásának, akár különálló ruszin nyelvnek tekintjük tehát a kárpátaljai szláv nyelvváltozatokat, a regionális nyelvi jelenségeknek a nyilvános térben, az interneten, a kulturális életben is fokozatosan terjedő használata ebben a kontextusban nem az Ukrajna területi egységére politikailag veszélyes szeparatizmus megnyilvánulása, hanem sokkal inkább a régió helyi színeit erőforrásnak tekintő gazdasági törekvés.

Ilyen vonatkozásban talán az ukrán/ruszin identitás közötti választásnak sem kell feltétlenül kizárólagosnak lennie; elképzelhető egy egymást kiegészítő identitáskonstrukció is.

Bárány Erzsébet

Mokány Sándor – a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatója

Mokány Sándor emlékének

Mokány Sándor (1932–2010) ukrán és magyar nyelvész, dialektológus, etimológus, a magyar–szláv és a magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok kutatója volt. Tudományos munkásságával az ukrán és a magyar nyelvtudományt is egyaránt gazdagította, hozzájárult a magyarországi ukrainisztika fejlődéséhez, az egyes szavak etimológiáját vizsgálva megismertette a tudományos köröket a szláv népek és a magyar nép korai nyelvi kapcsolatainak adataival, dialektológiai kutatásai révén informálta a dialektológus szakembereket a máramarosi ukrán nyelvjárások lexikai állományáról és fonetikai sajátosságairól, ezeknek a szláv és nem szláv szomszédos nyelvjárásokkal való kapcsolatairól. Az oktatói tevékenysége révén hozzájárult a keleti szláv és balti népek körében a magyar nyelv népszerűsítéséhez. Mokány Sándor élete jelentős részét a szülőföldje határain túl töltötte, viszont az ukrán nyelvészekkel jó kapcsolatokat ápolt élete utolsó napjáig, s ez által a magyar nyelvészeket folyamatosan tájékoztatni tudta az ukrán nyelvtudomány legújabb eredményeiről. Több munkája is bekerült a kárpátaljai nyelvjárások bibliográfiájába.¹

Mokány Sándor az akkor Csehszlovákia kötelékébe tartozó Técső városában (jelenleg Ukrajna Kárpátalja megyéje) született 1932. június 10-én. A Huszti Gimnáziumban folytatott tanulmányai kezdetekor szülőföldje, igaz csak rövid időre (1944-ig), újra Magyarországhoz került, amikor is a területet a Szovjetunióhoz csatolták. Az iskola befejezését követően Mokány Sándor felvételt nyert az Ungvári Állami Egyetemre, ahol 1954-ben szerezte meg az ukrán nyelvész, az ukrán nyelv és irodalom tanára minősítésű diplomáját. 1956-ban az észtországi Tartui

¹ Сабадош, І.В. – Миголинець, О.М. – Пискач, О.Д. (упор.): *Закарпатський діалект: Бібліографічний покажчик*. Ужгород: Говерла (2009), 74-75.